

Апоненко І. М.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного університету

Босенко Є. Д.,
студент 1 курсу медичного факультету
Дніпровського державного медичного університету

Тихоненко В. М.,
студентка 1 курсу медичного факультету
Дніпровського державного медичного університету

МОВА, ЩО ЗМІНИЛА СВІТ: ІСТОРІЯ ЛАТИНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу історії розвитку латини – однієї з найдавніших мов індоєвропейської мовної сім'ї, що мала значний вплив на формування культури, науки та освіти Західного світу. Латинська мова зародилася як засіб спілкування племені латинів на Апеннінському півострові в регіоні Лації та стала основою для створення мовної традиції Римської імперії.

У статті розглянуто основні етапи розвитку мови: архаїчний період, коли латина тільки формувалася як літературна мова; класичний період, поділений на «золотий» і «срібний» віки, коли мова досягла найвищого рівня розвитку у творчості видатних письменників, таких як Цицерон, Вергілій, Овідій та інші; а також пізній період, коли на тлі занепаду Римської імперії латинська мова трансформувалася в національні розмовні варіанти (так звана «вульгарна латина»), що стала основою для виникнення романських мов.

Описано ключову роль латини в античному світі в поширенні культури й романізації завойованих Римом територій; висвітлено її значення як мови науки, освіти та релігії в Середньовіччі. Зокрема, автори наголошують на важливості латини як універсального засобу спілкування в університетах, монастирях, а також юридичній практиці. Епоха Ренесансу стала новим етапом відродження зацікавленості до латини, коли діячі науки та культури зверталися до латинської мови як до джерела натхнення й засобу міжнародного спілкування.

Окремо акцентовано увагу на ролі латини в історії українських земель. Її використання в Галицько-Волинському князівстві, Києво-Могилянській академії є свідченням її значного внеску в культурний та освітній розвиток регіону: латина була основною мовою написання актів, освітніх курсів і політичних документів.

У статті наголошується, що й у сучасному світі латинська мова не втратила своєї актуальності. Вона залишається фундаментом для створення термінології в багатьох галузях науки, таких як медицина, юриспруденція, історія, філологія тощо. Крім того, афоризми, прислів'я й вислови, написані латинською мовою, активно використовуються сучасними політиками, вченими та письменниками, що свідчить про її тривале культурне значення.

Ключові слова: латинська мова, мертва мова, періоди розвитку латини, романські мови, антична культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Антична культура, а разом з нею й мова Стародавнього Риму і Греції впродовж багатьох віків жила, продовжує жити та впливати на сучасну європейську, а через неї й на світову культуру. Парадоксально, але в сучасному світі латинська мова, а це єдина мертва мова, – постійно використовується. Статус мертвої мови латини зумовлений тим, що люди, для яких вона є рідною, не народжуються вже принаймні півтори тисячі років. У наш час латинська мова вважається офіційною мовою держави Ватикан, а також католицької церкви. Нині латинській мові належить провідна роль у розвитку словникового складу сучасних мов, також вона слугує засобом для утворення наукової, медичної, технічної та інших терміносистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До вивчення латинської мови та історії її розвитку звертаються як науковці, які створюють підручники з вивчення латини, наприклад, для філологічних спеціальностей, для медиків, юристів, істориків тощо (Л. М. Нетребчук, Т. О. Самоїленко, Є. П. Копіца, Н. Д. Толкачова. Латинська мова та медична термінологія: навчальний посібник для студентів I і II курсів медичного та стоматологічного факультетів. Одеса : ОНМедУ, 2020. 192 с.; Н. В. Серга. Курс лекцій з латинської мови для студентів I курсу усіх форм навчання спеціальності «Переклад». Одеса : ОНМедУ, 2020. 192 с.; Н. Г. Ревак, В. Т. Сулим. Латинська мова (для спеціальних факультетів). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 415 с.; Є. І. Світлична, І. О. Толок. Латинська мова. Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 440 с. та ін.), так і науковці, що розглядають певні віхи в історії вивчення латини (В. М. Миронова, С. П. Гриценко, Н. В. Корольова, О. М. Косіцька, О. М. Кошій, Р. А. Щербина. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття: монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 591 с.), або ж особливості латинської мови, наприклад, у вивченні ономастичного простору (А. Олексієнко, І. Апоненко. Латинська мова у топонімах. *Актуальні проблеми навчання іноземних студентів* : матеріали XXVI Міжвузівської науково-практичної конференції. Дніпро. 2024. С. 59–62.) і т. ін. Присвячення певної

кількості часу на вивчення історії розвитку латинської мови, її культурного значення, впливу на українську й інші світові мови є стимулом і мотивацією здобувачів освіти щодо її опанування на 1 курсі медичного університету.

Формування мети статті. Отже, дуже важко недооцінювати роль латинської мови в сучасному суспільстві. Саме тому метою статті є визначення того, що, вивчаючи витoki латинської мови, її розвиток і становлення крізь століття, формування латини як підґрунтя для розвитку національних сучасних мов, ми маємо усвідомити пріоритетну роль латинської мови в галузі науки і культури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Латинська мова (lingua Latīna)* є однією з найстаріших мов індоєвропейської сім'ї, що входить до групи італійських мов. Це мова стародавнього племені латинів, яке близько трьох тисяч років тому проживало на Апеннінському півострові. Плем'я дало назву регіону Лації, розташованому в нижній течії річки Тібр. У 754–753 роках до н.е. столицею цього регіону стало місто *Рим*, збудоване на семи пагорбах, яке називали «Вічним містом» – *Urbs aeterna* [1, с. 8].

Спочатку латинською мовою спілкувалося лише невелике плем'я латинів. Згодом завдяки військовим, політичним й економічним успіхам Стародавнього Риму ця мова поступово поширилася по всій Італії, а з II століття до н. е. почала виходити за її межі. У I столітті н. е. Рим став столицею наймогутнішої держави стародавнього світу – Римської імперії. До її складу входили території сучасних країн: Франції, Іспанії, Португалії, Швейцарії, частини Німеччини, півдня Англії, а також Югославії, Хорватії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Греції, Туреччини, Лівану, Сирії, Лівії, Тунісу, Алжиру та інших країн [2, с. 12–13].

Латинська мова була поширена в більшості країн Західної Європи, Північної Африки та Західної Азії. Протягом існування Римської імперії вона виконувала роль офіційної державної мови, використовувалася у сферах управління, військовій справі, правознавстві, торгівлі, освіті, науці та літературі [3, с. 549].

В історії латини виділяють декілька основних періодів. Найдавнішими пам'ятками цієї мови є написи, фрагменти релігійних пісень і законів, що датуються VII–IV століттями до н.е.

Історія латинської літературної мови розпочинається у 240 році до н. е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік привіз до Риму трагедію та комедію, написані латинською мовою, що стали результатом перекладу грецьких творів, зокрема «Одіссеї» Гомера. Цей період в історії латинської мови називають *архаїчним*. Видатним представником цього періоду є римський комедіограф Плавт: до нас дійшло двадцять його повних комедій та одна – у фрагментах. Іншим важливим автором архаїчного періоду був Теренцій, який створив шість комедій [4, с. 15].

Другий період розвитку латинської мови відомий як *класичний*. Це час найвищого розквіту латинської мови, який у науковій традиції поділяють на два етапи – «золотий» і «срібний» віки. «Золотий» вік відзначався діяльністю видатних поетів і прозаїків, серед яких Цицерон, Цезар, Вергілій, Гораций, Овідій та ін. Вони створили модель латинської мови, що стала еталоном для прозових і поетичних творів [5, с. 252].

«Срібний» вік (14–120 рр. н.е.) вирізнявся творчістю таких авторів, як Сенека, Марціал, Тацит та ін., які продовжували роз-

вивати латинську мову вже в умовах зміни політичного і культурного контексту [6, с. 7–8].

Перехід до класичної доби латинської мови відбувався на фоні розширення Риму як наймогутнішої держави Середземномор'я. Рим включав величезні території на заході та південному сході Європи, Північної Африки та Малої Азії. До кінця II століття до н.е. латина стала не тільки офіційною мовою в Італії, але й поширилася на Піренейський півострів і в Південну Францію. Латинська мова, завдяки римським війнам та торговцям, швидко проникала в місцеві громади і ставала основою для романізації завойованих територій [7, с. 12].

Третій період розвитку латинської мови називається «*пізнім*» або «*пізньою латиною*» (III–VII ст. н.е.). Це час, коли Римська імперія перебувала на межі розпаду, і після її падіння утворилися варварські держави. Античні літературні традиції поступово втрачають своє значення, а літературна творчість зазнає значних змін. Проте латинська мова зберігає своє значення як історичне джерело. Важливими творами цього періоду є праці таких авторів, як Амміан Марцеллін, св. Ієронім, св. Августин та ін., які зберегли латинську мову як засіб передачі знань і релігійних ідей [8, с. 15–16].

Після смерті імператора Феодосія в 395 році н. е. Римська імперія остаточно поділилася на Східну та Західну частини. На розділених територіях почав занепадати рівень освіченості, збільшувалася мовна різниця між римськими провінціями – латина поступово відходила на другий план. Після занепаду Римської імперії латинська мова спочатку стає офіційною мовою Франкського королівства, а потім поступово перестає бути знаряддям живого спілкування людей: шляхом природного розвитку, через народну («вульгарну») латину, вона дає початок формуванню нових романських мов.

До романських мов належать італійська, що виникла на території Апеннінського півострова, французька і провансальська – у Галлії, іспанська і португальська – на Піренейському півострові, ретороманська – на території Швейцарії та Північної Італії, румунська – у Дакії (сучасна Румунія), молдавська – в Молдові та інші. Ці мови походять з «вульгарної латини» і зберігають у своєму словниковому складі, морфології та синтаксисі багато латинських рис [9, с. 5].

Спроби римлян підкорити германські племена в I столітті до н. е. – I столітті н. е. не мали успіху, але економічні зв'язки з германцями залишалися тривалими. Вони здійснювалися переважно з допомогою римських військових колоній, розташованих біля річок Рейн і Дунай. Про ці зв'язки нагадують сучасні назви німецьких міст, наприклад: Köln (colonia – «поселення»); Koblenz (confluent – «той, що стікається») тощо [10, с. 60].

У Середньовіччі латинська мова залишалася основною мовою в таких сферах, як юриспруденція, освіта, наука, церква та література – вона охоплювала всі аспекти суспільного та культурного життя. Закони перших варварських держав Західної Європи, які називалися «правдами» (leges), були написані латинською мовою. Міські статути, що використовувалися в управлінні містами, також були латиномовними [11].

Латинська мова стала мовою культурного, інтелектуального життя та церковного вжитку, особливо в монастирях та кафедральних соборах. На основі шкіл XII століття з'являються нові центри культури та освіти – університети. Перші університети були засновані в Болоньї (1119), Оксфорді (1163),

Падуї (1222), Неаполі (1224), Севільї (1254), Парижі (1259), де латинська мова була мовою навчання та спілкування. Книги, що видавалися в цих університетах, були написані саме латиною [12].

В епоху Середньовіччя латинська мова була фактично єдиним універсальним способом спілкування, який був зрозумілий всім. Вона стала невід'ємною частиною суспільного, політичного, культурного та наукового життя всієї Європи. Латина слугувала зразком і основою створення нових романських мов, що постійно зверталися до її багатой лексичної скарбниці, шукаючи способи для вираження нових понять та ідей [12].

В епоху Відродження (XIV–XVI ст.) класична латинська мова відігравала виняткову роль, оскільки просвітники виявили великий інтерес до античної культури, наслідуючи її зразки. Латинською мовою писали свої твори видатні діячі того часу, такі як Еразм Роттердамський у Голландії, Томас Мор в Англії, Джордано Бруно та Томазо Кампанелла в Італії. У цей період латина стала важливим засобом міжнародного культурного та наукового спілкування. Багатовікове поширення латинської мови сприяло її ґрунтовному вивченню в школах, створенню словників і видання перекладів [6, с. 8].

Латинська мова відігравала важливу роль і на українських землях, де її почали використовувати ще за часів Галицько-Волинського князівства. У першій половині XIV століття в Галичині з'являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Це так звана актова латина, яка охоплює період з 20-х років XIV століття до останньої третини XVIII століття. Культурна переорієнтація на західноєвропейські освітні принципи в Україні наприкінці XVI століття сприяла значному поширенню латини в шкільній практиці [13, с. 9].

Однією з найважливіших збережених пам'яток шкільного обігу латинською мовою є спадщина Києво-Могилянської академії. До нас дійшло майже 200 рукописних філософських курсів та майже стільки ж курсів поетики і риторики XVI–XVIII століть, складених чи законспектованих латинською мовою. Латина використовувалася також для написання важливих політичних документів, зокрема Нерчинського договору 1689 року. Видатні політичні діячі України, такі як Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, часто листувались латиною [7, с. 15].

Латинська мова була основною дисципліною в освітніх установах багатьох країн. Зараз латинська мова важлива для фахівців у різних наукових сферах, оскільки багато термінів у соціальних, історичних, філологічних, математичних, технічних, медичних і юридичних науках мають латинське походження.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. У сучасному світі латинська мова слугує своєрідним «будівельним матеріалом» для створення нових термінів. Адже жодна наукова галузь не може обійтися без розуміння основ термінології, що формуються на основі латини. Перспективи подальших пошуків полягають у розгляді використання латини в художніх творах, а також афоризмах, адже спадщина Стародавнього Риму – це багатий фонд художніх і наукових творів. Афоризми, прислів'я та латинські вислови стали джерелом для цитат, які активно використовуються ораторами, письменниками, вченими, політиками, журналістами та дипломатами сьогодення [14, с. 163].

Література:

1. Балалаєва О. Ю., Вакулик І. І. Латинська мова : довідник для студентів спеціальності «Водні біоресурси та аквакультура». Київ : Фітосоціоцентр, 2012. 225 с.
2. Світлична Є. І., Толоч І. О. Латинська мова. Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 440 с.
3. Rochette, Bruno. Language Policies in the Roman Republic and Empire. *A Companion to the Latin Language*, 2012 Oxford, UK: Wiley-Blackwell. p. 549–563.
4. Латинська мова. Частина І. Вступ до латинської мови: тематика античної культури: навчально-методичний посібник для організації практичних занять і самостійного вивчення дисципліни / [уклад. Р. В. Миленкова]; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 75 с.
5. Енциклопедичний словник класичних мов / за ред. Л. Л. Звонської. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 252.
6. Рибачок С. М. Латинська мова для студентів-юристів: навч. посіб. Тернопіль, 2012. 190 с.
7. Ревак Н. Г., Сулим В. Т. Латинська мова (для неспеціальних факультетів). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 415 с.
8. Баштовий М. Г., Кобжев О. М., Латинська мова : посібник щодо самостійного опрацювання тем та виконання контрольних робіт. Суми : Сумський національний аграрний університет, 2012. 52 с.
9. Серга Н. В. Курс лекцій з латинської мови для студентів I курсу усіх форм навчання спеціальності «Переклад». Запоріжжя : ЗНТУ, 2014. 50 с.
10. Олексієнко А., Апоненко І. Латинська мова у топонімах. *Актуальні проблеми навчання іноземних студентів* : матеріали XXVI Міжвузівської науково-практичної конференції. Дніпро, 2024. С. 59–62.
11. Варварські правди. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.
12. Harrington K.P., Pucci J., Elliott A.G. *Medieval Latin* (2nd ed.), Univ. Chicago Press, 1997.
13. Мironova В. М. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття: монографія / В. М. Мironova, С. П. Гриценко, Н. В. Корольова, О. М. Косіцька, О. М. Кошій, Р. А. Щербина; [відп. ред. В.М. Мironova]. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 591 с.
14. Нетребчук Л. М., Самойленко Т. О., Копіца Є. П., Толкачова Н. Д. Латинська мова та медична термінологія: навчальний посібник для студентів I і II курсів медичного та стоматологічного факультетів. Одеса : ОНМедУ, 2020. 192 с.

Aponenko I., Bosenko Ye., Tykhonenko V. Language that change the world: history of Latin

Summary. The article is dedicated to analyzing the history of the development of Latin – one of the oldest languages of the Indo-European language family, which had a significant influence on the formation of culture, science, and education in the Western world. Latin originated as a means of communication for the Latin tribe on the Apennine Peninsula in the region of Latium and became the foundation for the linguistic tradition of the Roman Empire.

The article examines the main stages of the language's development: the archaic period, when Latin was just beginning to form as a literary language; the classical period, divided into the "Golden" and "Silver" Ages, during which the language reached its highest level of refinement in the works of prominent writers such as Cicero, Virgil, Ovid, and others; and the late period, when, amid the decline of the Roman Empire, Latin transformed into national vernacular variants

(the so-called "Vulgar Latin"), which later gave rise to the Romance languages.

The article highlights the key role of Latin in the ancient world in spreading culture and Romanizing the territories conquered by Rome, as well as its significance as the language of science, education, and religion in the Middle Ages. The authors particularly emphasize the importance of Latin as a universal means of communication in universities, monasteries, and legal practice. The Renaissance era marked a new stage in the revival of interest in Latin, as scholars and cultural figures turned to it as a source of inspiration and a tool for international communication.

A special emphasis is placed on the role of Latin in the history of Ukrainian lands. Its use in the Kingdom

of Galicia-Volhynia and the Kyiv-Mohyla Academy testifies to its significant contribution to the cultural and educational development of the region: Latin was the primary language for drafting official acts, educational courses, and political documents.

The article underscores that even in the modern world, Latin has not lost its relevance. It remains the foundation for terminology creation in many scientific fields, such as medicine, law, history, and philology. Additionally, Latin aphorisms, proverbs, and expressions are still actively used by contemporary politicians, scientists, and writers, demonstrating its enduring cultural significance.

Key words: Latin language, dead language, periods of Latin development, Romance languages, ancient culture.